

ΑΡΧΑΙΟ-ΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΛΕΡΝΑΣ
ARCHAEOLOGICAL SITE OF LERNA

Ταφές Λέρνης

Στον προϊστορικό οικισμό της Λέρνης αλλά και στην ευρύτερη περιοχή έχουν έλθει στο φως ταφές από τη Νεολιθική εποχή έως και τους ιστορικούς χρόνους.

Οι λιγοστές ταφές (εννέα) της **Μέσης Νεολιθικής Εποχής** (6000-5600/5500 π.Χ.) αφορούν ως επί το πλείστον σε ενήλικα άτομα (νεογέννητα, βρέφη και παιδιά κάτω των 10 ετών). Εξάρση αποτελεί ένας **εγχυτρισμός** (ταφή βρέφους μέσα σε αγγείο). Στην **Τελική Νεολιθική** (περ. 4200 π.Χ.) δύο ταφές νεαρών ενηλίκων γυναικών, ηλικίας περίπου 25 ετών, επιδεικνύουν μεγαλύτερη φροντίδα. Στη μία περίπτωση η ταφή οριοθετείται με λίθους σε κυκλική διάταξη (**Εικ. 1**), ενώ στην άλλη κάτω από το κρανίο της νεκρής έχει τοποθετηθεί ένας λίθος ως προστάσιο (**Εικ. 2**). Πλησίον τους έχουν αποθεθεί περισσότερα του ενός αγγεία ως κτερίσματα (**Εικ. 3**). Όλες οι ταφές εντοπίζονται εντός του οικισμού, αλλά εκτός των οικιών. Ενδοχορμώνας οι έφηβοι και οι ενήλικες νεκροί να είχαν ενταφιαστεί σε νεκροταφεία εκτός του οικισμού ή να μην έχαιραν καν ταφής.

Εντός των ορίων του ερευνημένου χώρου δεν έχουν εντοπιστεί ταφές της εποχής της ακμής του οικισμού (**Πρωτοελλαδική II**: 2750/2700-2300/2200 π.Χ.). Πιθανώς αυτές θα βρίσκονταν εκτός του οικισμού.

Την αμέσως επόμενη περίοδο, την **Πρωτοελλαδική III** (2300/2200-2050/2000 π.Χ.), και τη μεταβική προς τη Μεσοελλαδική, στον οικισμό έχουν ερευνηθεί μόνον εννέα ταφές νεογεννητων, βρεφών και παιδιών κάτω των 6 ετών, μέσα κανόνα σε απλούς λάκκους, στο εσωτερικό των οικιών ή ανάμεσά τους. Ενδοχορμώνας οι μεγαλύτερες ηλικιακές νεκροί να θάβονταν εκτός του οικισμού.

Στη **Μεσοελλαδική Εποχή** (2050/2000-1700/1675 π.Χ.) ανάγονται οι περισσότερες ταφές (πάνω από 200) που έχουν αποκαλυφθεί στον εν μέρει ερευνημένο προϊστορικό οικισμό (**Εικ. 4**). Οι δύο συνηθέστεροι τύποι τάφων που απαντούν είναι:

- 1) ο **απλός λάκκος** (**Εικ. 5**), του οποίου η συχνότητα μειώνεται κατά την ύστερη φάση, οπότε χρησιμοποιείται κυρίως για τον ενταφιασμό ενηλίκων, και
- 2) ο **κιβωτιόσχημος** (**Εικ. 6**), ο οποίος εμφανίζεται κατά τη μέση φάση, αποτελεί τον πιο δημοφιλή τύπο στην ύστερη και χρησιμοποιείται κυρίως για τον ενταφιασμό ενηλίκων, ενώ η κατασκευή του ποικίλλει με την πάροδο του χρόνου.

Τα ταφικά αγγεία (**εγχυτρισμοί**) είναι σχετικά σπάνια, ανήκουν στην πρώιμη και τη μέση φάση της περιόδου και χρησιμοποιούνται αποκλειστικά για τον ενταφιασμό ανήλικων ατόμων, πρωτίστως βρεφών (**Εικ. 7**).

Οι τάφοι διάσσονται σε ομάδες με συγγενικούς δεσμούς των νεκρών. Καταλαμβάνουν χώρο πάνω από τις εγκαταλελειμμένες οικίες, ενώ νέες οικίες ανεγείρονται πάνω από τις ταφές καθώς οι νεκροί συντελούν στη διατήρηση της μνήμης της οικογένειας. Πολλοί συχνά τα νεογεννητά βρέφη θάβονται ανάμεσα στις οικίες. Ορισμένοι ύστεροι τάφοι χρησιμοποιούνται για περισσότερες από μία ταφές (**Εικ. 8**). Αρκετές ταφές συνοδεύονται από κτερίσματα, όπως ακέραια αγγεία, εγχύρια και εισημένα (**Εικ. 9**), των οποίων ο αριθμός υποχωρεί στις ύστερες φάσεις, εργαλεία, απλά όπλα και κοσμήματα, αλλά και θραυσμένα αγγεία και όστρακα. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, ως μία συμβολική πράξη ρήξης αλλά και σύνδεσης μεταξύ ζωντανών και νεκρών, τα υπόλοιπα τμήματα των αγγείων θα τα έπαιρναν μαζί τους οι συγγενείς για να θυμούνται τους νεκρούς τους. Οι νεκροί θάβονται σε συνεσταλμένη στάση, ενώ λιγοστοί είναι οι εκτεταμένοι σκελετοί, κυρίως προς τα τέλη της περιόδου (**Εικ. 10**).

Κατά την **Υστεροελλαδική I** (1750-1675 π.Χ.) και την **Πρώιμη Μυκηναϊκή περίοδο** (Υστεροελλαδική I: 1675-1600 π.Χ.) εμφανίζονται οι κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι, οι οποίοι καταλαμβάνουν χώρους πάνω από τις ερευνημένες οικίες της προηγούμενης περιόδου (**Εικ. 11**). Παρόμοιοι κατασκευαστικά, σε μεγαλύτερης όμως κλίμακα, είναι οι δύο **λακκοειδείς τάφοι**, αντίστοιχοι με τους πλούσιους τάφους των Ταφικών Κύκλων των Μυκηνών, των οποίων τα ορύγματα παραβίασαν τον τύμβο και την «Οικία των Κεράμων».

Λίγοι τάφοι αυτής της περιόδου ξεχωρίζουν για την επιμελή και μνημειακή κατασκευή τους, την περίοπτη θέση τους και την ποικιλότροπη φροντίδα των νεκρών από τους συγγενείς τους, τόσο κατά τον ενταφιασμό όσο και μετά από αυτόν (νεκρόδεμα, ανακομιδή οστών). Οι ελλείποντες αυτοί τάφοι αποτελούν μάρτυρες μίας αναδυόμενης έννοιας της ατομικής διαφοροποίησης και κατ' επέκταση μιας πρώιμης μορφής κοινωνικής διαφοροποίησης της κοινότητας με έμφαση στην συγγενικούς δεσμούς. Την ίδια περίοδο οι νεκροί ενταφιάζονται και εκτός του οικισμού, ως επί το πλείστον σε κιβωτιόσχημους τάφους, ακολουθώντας όμως πιο συνηρητικά ταφικά έθιμα (π.χ. αγγεία με περιορισμένη ποικιλία σχημάτων ως κτερίσματα).

Τη **Μυκηναϊκή Εποχή** (1600-1100 π.Χ.) ενήλικες και μικρά παιδιά ενταφιάζονται εντός του οικισμού (**Εικ. 12**). Ταφή αλόγου που ερευνήθηκε εν μέρει κοντά στη νοτιοδυτική παρυφή του, συνδέεται πιθανότατα με γενιτιάουσα ανθρώπινη ταφή ως ειδική προσφορά προς τιμήν του νεκρού. **Θαλαμοειδείς τάφοι** έχουν ερευνηθεί στα νότια του οικισμού, από τους οποίους ορατοί σήμερα είναι αυτοί παρατλήμενους του Ι.Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου Κιβερίου (**Εικ. 13**).

Λιγοστές είναι οι ταφές της **Προγεωμετρικής περιόδου** (1050/1025-900 π.Χ.) που έχουν ερευνηθεί εντός και εκτός του οικισμού. Αντιθέτως αρκετές ταφές των **Γεωμετρικών χρόνων** που χρονολογούνται την περίοδο 875-720 π.Χ. περίπου, έχουν εντοπιστεί ως επί το πλείστον στις ανατολικές υπώρειες του Ποντίνου λόφου αλλά και στην πεδινή έκταση ανατολικά. Πρόκειται για ταφές κυρίως σε κιβωτιόσχημους τάφους αλλά και σε πίθους ή άλλα αγγεία (εγχυτρισμοί): **Εικ. 14**. Ιδιαίτερα πλούσιες είναι οι ταφές στους πίθους, αφού σε αυτές εναποθέτονται ως κτερίσματα αρκετά αγγεία (**Εικ. 15, 15α-δ**), αλλά και μετάλλινα κοσμήματα (περσόνες, δακτυλίδια). Ανάμεσά τους ξεχωρίζει μία χάλκινη πόρπη με εγχάρκτη διακόσμηση ενός υδροχαρούς πτηνού σε κάθε πλευρά, η οποία συνόδευε την ταφή ενός μικρού παιδιού, πιθανώς κοριτσιού, 18 μηνών περίπου, που χρονολογείται στα 740-720 π.Χ. (**Εικ. 16**).

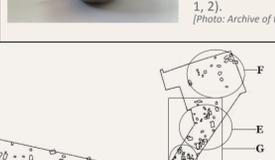
Ευστάσιες τάφων, κυρίως κιβωτιόσχημων, που χρονολογούνται στους κλασικούς, ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους, έχουν έλθει στο φως στην πεδινή έκταση στα βόρεια και τα νότια του προϊστορικού οικισμού, του οποίου η χρήση την περίοδο αυτή ιχνελατείται μέσα από τα πηγάδια που έχουν ερευνηθεί εντός των ορίων του και τον κλίβανο των υπστερων ρωμαϊκών χρόνων, σ' επαφή με την σχήρωση της Πρωτοελλαδικής II περιόδου.

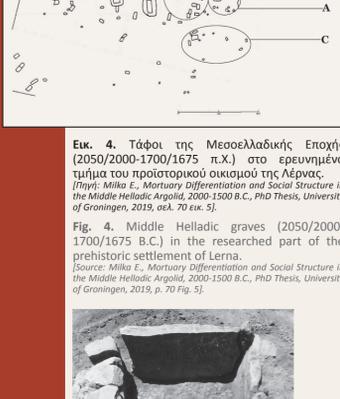
Εικ. 1. Γυναικεία ταφή της Τελικής Νεολιθικής Εποχής (περ. 4200 π.Χ.).
[Πηγή: Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Αρχείο Ανασκαφών Λέρνης.]

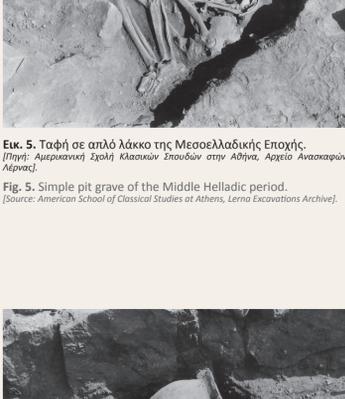
Εικ. 2. Γυναικεία ταφή της Τελικής Νεολιθικής Εποχής (περ. 4200 π.Χ.).
[Πηγή: Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Αρχείο Ανασκαφών Λέρνης.]

Εικ. 3. Κτερίσματα των δύο γυναικείων τάφων της Τελικής Νεολιθικής Εποχής (βλ. Εικ. 1, 2).
[Φωτό: Αρχείο Ε.Φ.Α.Α.Ρ.Γ.]

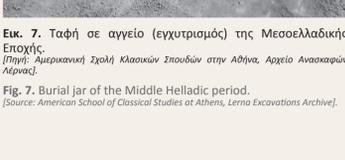
Εικ. 4. Τάφοι της Μεσοελλαδικής Εποχής (2050/2000-1700/1675 π.Χ.) στο ερευνημένο τμήμα του προϊστορικού οικισμού της Λέρνης.
[Πηγή: Milka E., Mortuary Differentiation and Social Structure in the Middle Helladic Period, 2000-1500 B.C., PhD Thesis, University of Groningen, 2019, σελ. 70 Εικ. 5].

Εικ. 5. Ταφή σε απλό λάκκο της Μεσοελλαδικής Εποχής.
[Πηγή: Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Αρχείο Ανασκαφών Λέρνης.]

Εικ. 6. Κιβωτιόσχημος τάφος της Μεσοελλαδικής Εποχής.
[Πηγή: Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Αρχείο Ανασκαφών Λέρνης.]

Εικ. 7. Ταφή σε αγγείο (εγχυτρισμός) της Μεσοελλαδικής Εποχής.
[Πηγή: Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Αρχείο Ανασκαφών Λέρνης.]

Εικ. 9. Αγγεία ως κτερίσματα σε ταφές της Μεσοελλαδικής Εποχής.
[Φωτό: Αρχείο Ε.Φ.Α.Α.Ρ.Γ.]

Εικ. 9. Αγγεία ως κτερίσματα σε ταφές της Μεσοελλαδικής Εποχής.
[Φωτό: Αρχείο Ε.Φ.Α.Α.Ρ.Γ.]

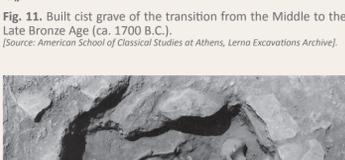
Εικ. 8. Διπλή ταφή της Μεσοελλαδικής Εποχής.
[Πηγή: Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Αρχείο Ανασκαφών Λέρνης.]

Εικ. 8. Διπλή ταφή της Μεσοελλαδικής Εποχής.
[Πηγή: Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Αρχείο Ανασκαφών Λέρνης.]

Εικ. 10. Ταφή της Μεσοελλαδικής Εποχής με τους νεκρούς σε εκτεταμένη στάση.
[Πηγή: Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Αρχείο Ανασκαφών Λέρνης.]

Εικ. 11. Κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος της μετάβασης από τη Μέση στην Υστερή Εποχή του Χαλκού (περ. 1700 π.Χ.).
[Πηγή: Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Αρχείο Ανασκαφών Λέρνης.]

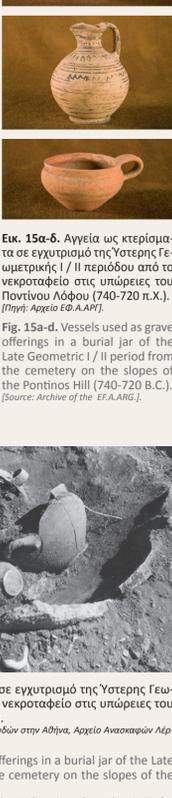
Εικ. 12. Κιβωτιόσχημος τάφος της Μυκηναϊκής Εποχής (1600-1100 π.Χ.), πριν (αριστερά) και μετά (δεξιά) το ανοίγημά του.
[Πηγή: Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Αρχείο Ανασκαφών Λέρνης.]

Εικ. 12. Κιβωτιόσχημος τάφος της Μυκηναϊκής Εποχής (1600-1100 π.Χ.), πριν (αριστερά) και μετά (δεξιά) το ανοίγημά του.
[Πηγή: Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Αρχείο Ανασκαφών Λέρνης.]

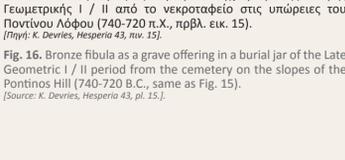
Εικ. 13. Θαλαμοειδής τάφος της Μυκηναϊκής Εποχής στο σημερινό Κίβερι.
Fig. 13. Chamber tomb of the Mycenaean period in modern Kiveri.

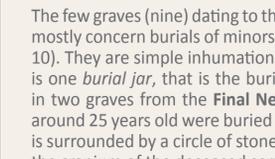
Εικ. 15α-δ. Αγγεία ως κτερίσματα σε εγχυτρισμό της Υστερης Γεωμετρικής I / II περιόδου από το νεκροταφείο στις υπώρειες του Ποντίνου Λόφου (740-720 π.Χ.).
[Πηγή: Αρχείο Ε.Φ.Α.Α.Ρ.Γ.]

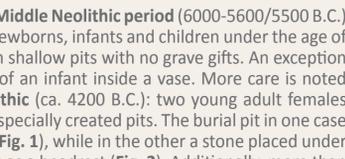
Εικ. 14. Εγχυτρισμός της Μέσης Γεωμετρικής περιόδου από το νεκροταφείο στις υπώρειες του Ποντίνου Λόφου (800-750 π.Χ.).
[Πηγή: Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Αρχείο Ανασκαφών Λέρνης.]

Εικ. 15. Αγγεία ως κτερίσματα σε εγχυτρισμό της Υστερης Γεωμετρικής I / II περιόδου από το νεκροταφείο στις υπώρειες του Ποντίνου Λόφου (740-720 π.Χ.), πρβλ. Εικ. 15.
[Πηγή: K. Demes, Hesperia 43, πιν. 15].

Εικ. 16. Χάλκινη πόρπη ως κτερίσμα σε εγχυτρισμό της Υστερης Γεωμετρικής I / II από το νεκροταφείο στις υπώρειες του Ποντίνου Λόφου (740-720 π.Χ.), πρβλ. Εικ. 15.
[Πηγή: K. Demes, Hesperia 43, πιν. 15].

Εικ. 16. Χάλκινη πόρπη ως κτερίσμα σε εγχυτρισμό της Υστερης Γεωμετρικής I / II από το νεκροταφείο στις υπώρειες του Ποντίνου Λόφου (740-720 π.Χ.), πρβλ. Εικ. 15.
[Πηγή: K. Demes, Hesperia 43, πιν. 15].

Burials at Lerna

Numerous graves dating from the Neolithic period to historical times have been found within the prehistoric settlement of Lerna and the area surrounding it.

The few graves (nine) dating to the **Middle Neolithic period** (6000-5600/5500 B.C.) mostly concern burials of minors (newborns, infants and children under the age of 10). They are simple inhumations in shallow pits with no grave gifts. An exception is one *burial jar*, that is the burial of an infant inside a vase. More care is noted in two graves from the **Late Neolithic** (ca. 4200 B.C.): two young adult females around 25 years old were buried in specially created pits. The burial pit in one case is surrounded by a circle of stones (**Fig. 1**), while in the other a stone placed under the cranium of the deceased serves as a head rest (**Fig. 2**). Additionally, more than one vase were deposited near them as grave offerings (**Fig. 3**). All Neolithic burials were found inside the settlement but outside the houses. It is possible that older adolescents and adults were buried outside the settlement, or were perhaps not buried at all.

So far, no graves dating to the **Early Helladic II period** (2750/2700-2300/2200 B.C.), the peak of Lerna's prosperity, have been found within the excavated area. It is suggested that burials would have taken place outside the settlement, most likely within an organized cemetery.

From the next period, **Early Helladic III** (2300/2200-2050/2000 B.C.), and the transition to the Middle Helladic, only nine graves of the newborns, infants and children under six years of age have been found. As a rule, they are simple pit graves dug into house interiors or the spaces between houses. Again it is likely that older children and adults were buried outside the settlement.

Most of the graves (more than 200) discovered so far in the prehistoric settlement belong to the **Middle Helladic period** (2050/2000-1700/1675 B.C.) (**Fig. 4**). The two most common types of graves are:

- 1) **pit graves** (**Fig. 5**), which decline in frequency during the late phase to be used mainly for the burial of children, and
- 2) **cist graves** (**Fig. 6**), which appear during the middle phase and become the most frequent type of burial in the late phase. Used primarily for the burial of adults, the construction of cist graves varies over time.

Burial jars are relatively rare, belonging to the early and middle phase of the period, and are used exclusively for the burial of children, primarily infants (**Fig. 7**).

The graves are arranged in groups with kinship ties of the dead. They occupy areas over abandoned houses, while new houses are often erected over the graves of ancestors to help preserve family memory. Frequently, newborn infants are buried among the houses. Some later graves were used for more than one burial (**Fig. 8**). Numerous burials are accompanied by grave offerings such as intact local or imported vessels (**Fig. 9**), which decline in frequency in later phases, tools, simple weapons and jewelry, as well as pieces of intentionally broken vessels. In this last case, as a symbolic act of rupture but also a reminder of the connection between the living and dead, the remaining parts of the vessels would be kept by the living relatives to remember their dead. The deceased were buried in a contracted position, while towards the end of the period some were buried in an extended position as well (**Fig. 10**).

During the **Late Middle Helladic** (1750-1675 B.C.) and the **Early Mycenaean period** (Late Helladic I: 1675-1600 B.C.) built cist graves appear, occupying the area over the ruined houses of the previous period (**Fig. 11**). Of similar construction but on a larger scale are two *shaft graves*, similar to the rich shaft graves in the two Grave Circles at Mycenae, whose trenches violated the *Tomulus* and the House of the Tiles.

A few graves from this period can be distinguished for their careful and monumental construction, their eminent position and the particular care taken for the deceased by the living, both during the funeral itself and afterwards (funerary feasts, recovery of the bones). These prominent graves bear witness to an emerging concept of individual differentiation within the community and, by extension, to an early form of social stratification with an emphasis on kinship ties. During this same period, burials appear outside the settlement as well, mainly in cist graves, but still adhering to conservative funerary customs (vessels of a limited range of types offered as gifts, for example).

In the **Mycenaean period** (1600-1100 B.C.) adults and young children are buried within the settlement (**Fig. 12**). A horse burial partially explored near its southwest edge is most likely associated with a neighboring human burial as a special offering to honor the deceased. *Chamber tombs* have been excavated to the south of the settlement, with the tombs at the side of the church of Koimeses Theotokou at Kiveri still visible today (**Fig. 13**).

Only a few graves date to the **Protogeometric period** (1050/1025-900 B.C.), found inside and outside the settlement. By contrast, numerous graves from the **Geometric period**, dating to the years around 875-720 B.C., have been found mostly on the eastern slopes of the Pontinos Hill as well as in the valley to the east. They are mainly cist graves and burial jars in *pithoi* or other vessels (**Fig. 14**). The *pithos* burials are particularly rich with including numerous vessels (**Figs. 15, 15a-d**) as well as metal jewelry (pins, rings). Among the offerings is a bronze buckle (*fibula*) decorated with an incised waterfowl on each side. It accompanied the burial of a young child, most likely a girl of around 18 months, and dates to 740-720 B.C. (**Fig. 16**).

Clusters of mainly cist graves dating to Classical, Hellenistic and Roman times have come to light in the fields to the north and south of the prehistoric settlement. Evidence that the settlement was used during these periods comes from wells explored within its boundaries as well as a kiln of late Roman date abutting the fortifications of the Early Helladic II period.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ

www.argolisculture.gr

Co-funded by Greece and the European Union

Partnership Agreement 2021-2027

Program Peloponnisos